

PAPER DETAILS

TITLE: Kapitalizmin Tarihinde Finansal Krizler: Tarih Tekerrür mü Ediyor?

AUTHORS: Ahmet EREN, Metin SARAÇOĞLU

PAGES: 87-97

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/282503>

KAPİTALİZMİN TARİHİNDE FİNANSAL KRİZLER: TARİH TEKERRÜR MÜ EDİYOR?

Ahmet Arif EREN¹
Metin SARAÇOĞLU²

“Etme ahvâl-i halkı istifsâr
Nakl idersem keder verir zirâ
Çıkdı âteş bahâsına heyzüm
Satılur dirhem ile ‘ûd- âsâ
Yâ kömür şöyle kim gubârı dahi
Tûtya oldu dîdeye hâlâ
Revgan-i dil erimede şeb ü rûz
Mum deyu şem’a-veş yanup fukarâ
Ser-i dervişde bir küleh görse
Bal kabağı sanup kapar gurebâ
Cümle eşya bahâdadır şimdi
Sirkeden gayrı yok rahîz aslâ
Koltuğunda somun sanup sevinir
Bir fakir olsa müptelâ-yı vebâ”
Osmanzade Taib

Özet

Bu çalışma tarihsel bir perspektiften hareketle ilk küresel kriz olan South Sea Balonuna odaklanarak krizlerin patikasını ortaya koymak amaçındadır. Genellikle iktisadi krizler kar oranlarının azaldığı dönemlerde yaşanmaktadır. Feodal üretim tarzının çözülüp kapitalist üretim tarzının yeşermekten çıkıp, serpilip büyüdüğü 18. Yüzyılın başları aynı zamanda küresel krizlerin de başlangıcına tanıklık etmektedir. Bu bağlamda kapitalizm ile krizler arasında bir ilişki tesis edilebilir. South Sea Balonu ile başlayan iktisadi krizler benzer yapıları ve özellikleri ile kapitalist sistemin içsel bir parçası olmuştur. Sistemin zayıflaması sistemi bütünüyle onarma fırsatı verecek krizler yaratır. Tarihsel araştırma sistemin böylesi tekerrür fırsatları verdiğini gösterir.

Anahtar Kelimeler: South Sea Balonu, Ekonomik Krizler, Krizin Etimolojisi

Jel Sınıflandırılması: N23, G01, N13

FINANCIAL CRISES IN THE HISTORY OF THE CAPITALISM: DOES HISTORY REPEAT ITSELF?

Abstract

This paper aims to put forth the path of crises in a historical perspective by focusing on the first crises namely the south sea bubble. Usually economic crises occur in the periods of the rate of profit declines. The beginning of the eighteenth century not only witnesses the dissolution of feudal form of production and the beginning of the capitalistic form of production but the beginning of the global crises as well. In this context there could be a relation between the crises and the capitalism. The economic crises which began with the South Sea Bubble became an inherent part of the capitalistic system by way of their similar structure and the properties. So that the weakling of the system generates a crises which can be evaluated as an opportunity to repair the system literally. And historical investigation could show that the system allows such repetition of history.

Key Words: South Sea Bubble, Economic Crises, Etymology of Crises

Jel Classification: N23, G01, N13

¹ Yrd. Doç. Dr. Ömer Halisdemir Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, ahmetarif74@gmail.com

² Yrd. Doç. Dr. Gazi Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, metinsaracoglu1@gmail.com

GİRİŞ

1700'lü yılların başlarında, Osmanzade Taib tarafından kaleme alınan yukarıdaki manzume, krizler sonrasında halkın kıtlık ve pahalılıktan ne kadar muzdarip olduğunu gözler önüne serer. Bilindiği üzere krizlerin *işsizlik* ve pahalılık gibi sosyo-iktisadi sonuçları vardır. Krizden çıkış reçeteleri olarak da halktan alınan vergilerin devlet tarafından iktisadi sistemi canlandırmada kullanılması önerilmektedir. Dolayısıyla hem krizler hem de krizden çıkış reçetelerinin olumsuz sonuçları büyük ölçüde halka yansır. Piyasanın görünmez güçleri yerine ise devlet göreve çağrılır. Bu noktada bir bilim olarak iktisat, krizlerin yarattığı toplumsal sıkıntıları giderebilmek için ironik bir şekilde sosyal bilim olma özelliğini biraz daha arka plana atarak, niceliksel yöntemler ile krizleri öngörmek için çeşitli modeller ve formüller türetir. Küreselleşme ile dayatılan standartlaşma eğiliminden hareketle, her şeyin aynı olduğu bir dünya bir anlamda bilinçaltında da olsa varsayılmakta ve bu bağlamda standarttan sapmanın nedenleri değil, standarttan sapma ihtimalleri tartışılmaktadır. Ancak burada temel sorun standarttan sapılma nedenlerindedir. Açıklanması gereken şey varsayılmakta, nedeni açıklamaya yönelik girişimler ise sistemin işleyişini kusursuz kabul ederek, bireysel hatalar ile güneş lekeleri sarmalında sıkışıp kalmaktadır. Kapitalizmin hemen hemen tüm krizlerinde, yukarıda resmedilen manzara yani sistemin yarattığı krizin sistem dışı bir nedene bağlanması ve faturanın da halka havale edilmesi az ya da çok yaşanmaktadır.

Amerika'dan dünyaya yayılan 2008 krizi de, bir yanda işsizliğin artması öte yandan görünmez el yerine devletin davet edilmesi bağlamında yukarıda çizilen tabloya uymaktadır. 2007'de Amerikan ekonomisine ilişkin temel istatistikler, bu denli büyük ve derin bir küresel krizin gelmekte olduğunu işaret etmiyordu. Bu bağlamda 2007'de ana akım iktisat yazınında bir kriz beklentisi yoktu. 2008'in eylülü³ ise krizin "herkes" tarafından *hissedildiği* bir tarih olarak kabul görebilir. 2008 senesinin dördüncü çeyreği ve 2009'un ilk çeyreğinde Amerika ekonomisi sırasıyla %8,2 ve %5,4 küçülmüştür⁴. İşsizlik rakamlarına bakıldığında ise, 2007'de işsizlik %4-5 bandında seyrederken, 2008'in son çeyreğinde %7'lere doğru yükselmiş ve 2009'un ilk çeyreğinde 2007 senesinin neredeyse iki katı gibi orana, %9'a yükselmiştir.⁵

Küresel finansal piyasaların işleyiş mekanizmaları ve kapitalizmin tarihi göz önünde bulundurmayanlar için kriz; arızı bir olgudur. Ancak krizin sonuçları neo liberal ideologları hayrete düşürmekle kalmadı, piyasanın görünmez bir el tarafından daima kendi dengesini bulduğu, ekonominin kendiliğinden düzenlendiği neo liberal düşüncenin omurgasını oluşturan görüşünü temelinden sarsıntıya uğrattı. Öyle ki CEO'lar bile durumun farkına varmışlardı. Spiegel Dergisi Deutsche Bank CEO'sunun devleti yardıma çağırmasını başlık yaptığı yazıda Ceo'nun şu sözlerini fotoğrafının altına koyarak özellikle altını çizmişti: "*piyasaların kendini iyileştirici gücüne artık daha fazla inanmıyorum*". Ekonomi devletin himayesinden çıkartılıp piyasanın "görünmez el"ine teslim edildiğinde; refah, istihdam ve istikrar olması beklenirken; tersine dönemsel krizlerin yaşandı. Gelir dağılımına bakıldığında adaletin bozulduğu⁶ ve işsizliğin yukarıda da istatistiklerle gösterildiği üzere oldukça arttığı söylenebilir. Kapitalizmin tarihine bakıldığında böylesi krizlerle giderek daha da sık karşılaşılmaktadır. Buradan hareketle bir bilim olarak iktisadın, krizlere çare üretmekte pek de başarılı olmadığı iddia edilebilir. Kapitalizmin krizlerini teşhis etmede başarı imtihanını geçememiş bir "bilim" ile ona çare üretmeye çalışmak beyhude bir çaba gibi görünmektedir. Clarke (2009: 11) bu durumu ironik bir şekilde aşağıdaki, sözleri ile belirtir:

"Her büyümede, kapitalizm savunucuları, kapitalist sisteme daha başından beri bela olan kriz eğiliminin sonunda üstesinden gelinmiş olunduğunu iddia ederler. Büyüme sekteye uğrayınca iktisatçılar⁷, buna dair kısmi açıklamalar sağlamak için birbirlerine düşerler. Bin dokuz yüz doksanlı yılların başında yaşanan kriz, bin dokuz yüz seksenlerde dikkatsizce borç verilmesinin sonucuydu. Bin dokuz yüz seksenli yılların başındaki kriz, bin dokuz yüz yetmişli yılların

³ 15 Eylül 2008, Lehman Brothers'ın iflasına göz yumuldu.

⁴ <http://www.bea.gov/national/index.htm#gdp>

⁵ <http://data.bls.gov/timeseries/LNS14000000>

⁶ Amerika için Gini katsayısı 2009'da artmıştır.

⁷ Vurgular orijinalinde yoktur.

sonundaki aşırı devlet harcamalarının sonucu oldu. Bin dokuz yüz yetmişli yılların ortalarındaki kriz, petrol fiyatındaki yükselişin ve Vietnam Savaşının enflasyonist biçimde finanse edilmesinin sonucu oldu... Her kriz, hepsi insan hatasına indirgenen, ama hiçbir kapitalist sistemin kendisine bağlanmayan farklı bir nedene sahiptir. Yine de geçen iki yüzyıldır krizler dönemsel olarak tekrarlanmıştır.”

Her bir krizden çıkış reçetesi ise devletin ve çalışanların sırtına yüklenmekte ve sermayenin krizleri; devletin müdahalesi ve çalışanların artan yoksulluğu ile çözülmeye çalışılmaktadır.⁸ La Brotz (2008: 39-40)’un dediği gibi: “Serbest piyasa ekonomisinin, kendini düzenleyecek yeterlilikte olduğunu tartışan bankacılar ve maliyeciler, şimdi çöküşten pazarı kurtarması için hükümete çağrı yapıyor... Ekonomik krizin kamulaştırılması... Ekonominin başarılı olduğu zaman bolluğun paylaşılması fikri düşünülmezken, ekonomi başarısız olduğu zaman, kayıpların ve borcun halkla paylaşılması fikri düşünülebilir.” İktisadi krizlerin çözümü bir anlamda yaratılan eşitsizlikler olmakta yani iktisadi krizler topluma havale edilerek toplumsal krizler yaratmaktadır. Kısacası halkla paylaşılıyor. Böylece krizler yeni ama farklı krizler doğurarak ve halkla paylaşarak kendine çözümler yaratırken, eski krizlerin külleri, pegasus misali yeni krizler için doğuş yeri yaratıyor. “...her boom kaçınılmaz şekilde, kendisini izleyecek güçlüklerin önkoşullarını yarattı... Bugüne kadar yaşanan güç dönemlerin her biri de, kapitalist sistem içinde, daha önce ortaya çıkmış sorunları kendi yönünden çözen ve bir sonraki boom’un önkoşullarını yaratan değişimlere yol açtı.” (Hobsbawm, 2009: 73). Bu anlamda krizlerin beklenmedik gelişmeler olmadığını söylemek mümkündür hatta kapitalizmle iç içe olduğu ve onun işleminin doğal sonucu olduğu da söylenebilir ve söylenmelidir de. Sweezy’nin ifadesiyle:

“Kapitalist ekonomilerin tarihinde daha evvel de olduğu gibi, finans sektöründeki...balonlaşma bir takım zafiyetlere neden olmaktadır; ve günün birinde finans piyasalarında aniden panik ve çöküş yaratabilir. Böyle bir durum, kuşkusuz, sadece ABD sınırları içinde kalmayıp tüm kapitalist yarı küreyi sarsan bir etkileşimler zinciri doğurabilir, bunun sonucu olarak da, 1930’lu yılların başında ortaya çıkmış olan türden bir krizin oluşması mümkündür. Bu takdirde, kapitalist dünyanın fragmente olması ve 2. Dünya savaşından beri görülmedik bir şekilde gümrük duvarlarını yükselterek birbirine rakip ticaret ve döviz blokları şeklinde bölünmesi olasıdır.” (Sweezy, 1983: 5)

Sweezy’nin yukarıdaki sözleri bu çalışmanın temel argümanlarını ihtiva eder. Bu çalışmada krizlerin temel olarak kapitalizme içkin olduğu savunulmaktadır. Kapitalizmin dışındaki ya da kenarındaki gelişmeler değil bizzat sistemin işleyişinin “doğal” sonuçları olduğu düşünülmektedir. Kriz sistemin işleyişi ile ilişkili olması bağlamında sistemin küreselliği oranında da geniş çaplı olmaktadır. Yaygınlığı ile de dünyanın bütününde az ya da çok etkili olmaktadır. Krizden çıkış reçeteleri ise krizin oluşumunda belki de en masum olan halkın sırtına yüklenmektedir. Bu söylenenleri temellendirmek için öncelikle krizin ne olduğu konusu irdelenmeli bu bağlamda krizin kavramsal çerçevesi çizilmelidir.

I. KRİZİN ETİMOLOJİSİ VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Kriz kelimesi köken⁹ olarak Yunanca *krisis* kelimesinden gelmektedir. Türkçede *kriz* olarak kullandığımız bu kelime, İngilizce’de; *crisis*, Almanca’da; *krise*, Fransızca; *crise*, İtalyanca; *crisi*, İspanyolca; *crisis*, Arnavutça; *krizë*, Çekoslovakça; *krize*, Fince; *kriisi*, Hırvatça; *kriza*, İsveççe *kris*, Katalanca *crisi*, Macarca *krizis*, Portekizce; *crise*, Slovence; *kriza* olarak Avrupa dillerine yerleşir. Türkçede kriz kavramı ile eş anlamlı olarak bunalım ve buhran kavramları da kullanılmaktadır. Her iki kavram da krize karşılık gelse de, bunalım, daha küçük bir soruna karşılık kullanılabilir. Buhran ise daha büyük, yaygın bir sorunu ifade etmektedir. Bu bağlamda küresel finansal sistemde meydana gelen büyük sorunlara karşılık Türkçede kriz ya da buhran kelimesi kullanılabilir. Bunalım ise görece daha küçük, yerel iktisadi sıkıntılara karşılık kullanılabilir. Kelimenin anlamından hareket edildiğinde bu söylenenler daha da anlaşılır olur. *Krisis* kelimesi, Yunancada karar anı anlamında

⁸ Krizlerin yarattığı işsizlik olgusu IMF başkanı Dominique Strauss-Kahn’ın “*krizin üçüncü dalgası*” olarak ifade edişiyle birlikte ayrı bir anlam kazanmıştır. İstihdamsız bir büyüme olabilmektedir ancak işsizlik yaratmayan bir krizle dünya tarihinde rastlanmamıştır.

⁹ Krizin etimolojisi konusunda Üşür (2009: 33-37)’ün analizi önemli bir çalışmadır.

kullanılmaktadır. Sistemdeki tıkanıklığı giderme yolunda temel kararların alındığı döneme/an'a ilişkin olarak kullanılmaktadır. Frank'ın (1983: 145-46) sözleriyle: “*bunalım, hasta bir toplumsal, ekonomik veya politik bir organizmanın süregelen eski tarzda yaşayamaz hale geldiği ve ölüm başucunda beklerken, kendisine yeni bir yaşama şansı verecek değişiklikler geçirmek zorunda bulunduğu zaman dilimidir.*” Yukarıda kelimenin Türkçedeki kullanımı üzerine yapılan açıklamaya geri dönülürse, Frank'ın tercümesindeki; bunalım yerine, kriz demek daha uygun olur.

Krizlere ilişkin olarak yukarıdaki açıklamalardan hareketle, kapitalizmin bir takım şoklar ile krize sürüklenebileceği söylenebilir. Mesele bu şokların kaynağına ilişkin olmaktadır. Söz konusu şoklar sistemin dışından da, içinden de kaynaklanabilir. Bu bağlamda şokların kaynağına ilişkin yaklaşım, kriz politikaları, çözüm önerileri ve değerlendirmeleri için başlangıç noktası olmaktadır. Söz konusu şoklar ister içerden isterse dışarıdan kaynaklansın büyük krizlere sebep olabilirler ya da olmayabilirler. Kapitalizmin içinde bulunduğu durum bunun belirleyicisi olacaktır. Kapitalizm bu şoklara *zayıfken*¹⁰ yakalandığında genel bir kriz ortaya çıkacaktır. Buradan hareketle belki de öncelikle krizin ne olduğunun altını çizmek yararlı olabilir. Kriz esasında kapitalizmin kendini yeniden üretememesi ya da kendini yeniden üretirken buna engel olan ciddi sıkıntılarla karşılaşmasıdır.

Kriz finans kesiminde ortaya çıksa da asıl etkiyi üretimde gösterir. Krizin yayılması ile yayıldığı ülkelerde üretimin daralması el ele gider. Bu, dünyadaki ilk “küresel” kriz olan 1720’lerin Seattle Bubble’ı için de, 29 bunalımı için de, içinde yaşadığımız kriz için de geçerlidir. Korkutucu olan sadece bankaların, finans kurumlarının iflası değil, aslında bunun karşıt paralelinde meydana gelen, üretimde meydana gelen daralmadır. İşsizlik ve bunun iktisadi, sosyal ve psikolojik travmaları gibi. Krizin uzunluğu, mali bir çöküş getirmekte ve bunun yol açacağı depresyonu tedavi etmek ise pek kolay olmamaktadır. Küresel dediğimiz kriz(ler) kapitalizmle iç içedir. Sermaye birikiminden kaynaklanan sorunlar ki bunlar organik sermaye bileşiminin yükselmesi, eksik-tüketim sorunları, artık değer oranının azalması ve devletin birikimdeki çelişik rolü olarak sıralanabilir. Süreç, hisse senedi fiyatındaki artışlar ile başlamakta özellikle reel faiz oranlarının düşük olması, hisse senedi fiyatlarının artması ile sonuçlanmaktadır. Hisse senedi piyasasına yeni yatırımcılar girdiği sürece hisse senedi talebi devam edebilir ve yüksek fiyatlar varlığını koruyabilir. Bu süreç, hisse senedi fiyatlarındaki artışların şirketlerin değerinin üzerine çıkması şeklinde devam etmekte ve yeni spekülâtörler devreye girmeyince borsa çökmekte ve bu reel kesime de sirayet etmektedir. 1929 bunalımına ilişkin bu açıklama 2000’lerin başında ABD’de yaşanan dot.com krizine çok benziyor. Nasdaq endeksi 2000’lerin hemen başında 1996’daki değer 5 katına kadar yükseldi, sonrasında hızla düşmeye başladı. Enron skandalı ile muhasebe işlemlerinin denetiminin artırılması gerekliliği ortaya çıktı. ABD ekonomisinin büyüme oranı yavaşladı ve 2001-2002 ABD için durgunluk yılları oldu. Kapitalizmin tarihine bakıldığında ilk kriz olan South Sea balonunda, Mississippi balonunda, 29 buhranında ve 2000’li yılların dot.com ve 2008-2012 küresel krizlerinde benzer dinamikler sergilendiği söylenebilir. Etik dışı davranışlar, yolsuzluklar daha ilk küresel kriz olan South Sea şirketine görülmüş, Missipi Balonunda J. Law’ın etik olmayan uygulamalarına rastlanmıştır. Enrol skandalı, Parmalat skandalı ise 2000’lerin krizlerine damga vurmuştur. Ancak ahlaki olmayan bireysel tutum ve davranışlarla ortaya çıkan bir domino etkisi ile bu büyüklükteki krizleri açıklamak yetersiz olacaktır. Sistemin işleyişi, kapitalizmin kendisini yeniden üretme güçlükleri ile krizler arasında bir ilişki kurmak daha faydalı sonuçlar ortaya koyabilir.

İktisadi düşünce tarihine bakıldığında, kapitalizmin yeniden üretiminde yaşanan sıkıntılara ilişkin oldukça kaba bir ayrımla iki farklı yaklaşım olduğu söylenebilir. Bunlardan ilkinde geleneksel yaklaşım demek mümkündür. Bu görüşe göre kapitalizmin içindeki uyumlu mekanizmaların “görünmeyen el”in işlemesi ile sistem kendi dengesini otomatikman sağlayacaktır. Smith’in teorileştirdiği bu görüşe göre sistem kendi haline bırakılıp, gerekli düzenleyici önlemler alındığında, sistemin işlemesinin önünde herhangi bir engel olmayacaktır. Bu yaklaşımı esas kabul eden neoliberal düşüncede devlet, piyasanın sınırsız işlemesinin önüne çıkabilecek pürüzleri yok etmek görevindedir, yani bir törpüden fazlası değildir. Sistem, eğer kendi haline bırakılırsa (neoklasik kuram) ya da uygun biçimde yönetilirse (Keynes), sonsuza dek sürebilir Shaikh (2009:

¹⁰ Kapitalizmin zayıf olduğu durum ifadesi ekonomik konjonktürde durgunluk olan döneme atfen ve güçlü olduğu durum ise ekonomik konjonktürde canlanma dönemine atfen kullanılmaktadır.

127). Sisteme yapılan müdahaleler ve her türlü dışsal etken ise, sistemin uyumunu bozarak krize yol açar. Örneğin; güneş lekeleri, tarımsal ürünlerin azalmasına sebep olup fiyatlarını düşürür ve krize sebep olur, ya da bazı Arap şeyhleri petrol fiyatlarını arttırmaları ve bunun sonucunda petrol krizi ortaya çıkar. Teknik seviye ve işbölümünün geriliği nispetinde iktisadi hayatın dış tesirlere ve onların doğurduğu sarsıntılara açık bulunduğunu akla daha yakın gelir (Ülgener, 2006: 16). Geleneksel yaklaşım temel olarak insanın *doğasından* kaynaklanan ihtiyaçlarının sonsuzluğu ve bu ihtiyaçları karşılayacak *doğal* kaynakların kıtlığı argümanından hareket eder. Görüldüğü üzere sistemin işleyişi, tamamen *doğal* güdülere daha doğrusu *doğaya* atfedilmiştir. Bu bağlamda sistemin krizleri de *doğa* kaynaklı olmaktadır.

Geleneksel yaklaşımın karşısına ise kar oranlarının azalma eğilimine vurgu yapan Marx'ın analizini koymak mümkündür. Marx'a göre kapitalizmin gerçek engeli sermayenin bizzat kendisidir. Sermaye birikim sürecinden kaynaklanan dolayısıyla sisteme içsel olan çatışmacı bir yapı olduğu savunulmaktadır. Bu görüşe göre sermaye birikim süreci, kâr oranlarının azalması ile sonuçlanacak ve kar oranlarının artmasına dayalı olan sistem kendi mezarını kazmaktadır. Geleneksel yaklaşımda uyuma vurgu yapılırken Marx'ın analizinde sistemin kendi sonunu hazırlayan bir çatışma halinde olduğuna vurgu yapılmaktadır.

Tarihte krizlere baktığımızda değişik saptamalar yapabilmek mümkündür. Krizlere tarihin penceresinden bakıldığında, krizlerin üç ortak temel sonucu olduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi teoride ve ikincisi politikada hâkim güçte değişiklik olması, üçüncüsü ise üniversite sıralarında belletilen “ilmi iktisat”a ilişkindir. Kısaca bunları değerlendirmek yararlı olabilir. Bunlardan birincisi krizlerin iktisat teorisine etkisi hakkındadır. Örneğin 1929 krizinde egemen olan neoklasik iktisat adeta iflas eder ve onun yerine Keynesyen iktisat ve refah devleti argümanları yerleşir. Keynesyen iktisadın hâkimiyeti, kabaca 1980’li yıllara kadar devam eder, ancak 1980’li yıllarda yaşanan kronik işsizlik ve durgunluk sonucunda neoklasik iktisat ve politikalar hâkimiyetini yeniden ilan eder.

Krizin güce ilişkin yol açtığı ikinci sonuç ise doğrudan dünya üzerindeki hegemonik yapıya ilişkindir. Kapitalist dünya ekonomisinin işleyişinde gücü elinde bulunduran tek bir ekonomi ve dolayısıyla tek bir ülke vardır. Derin bir küresel kriz aslında dünya ekonomisini sallarken, aynı zamanda hegemonik güçte de derin sarsıntılar meydana getirir. Kısacası kriz sadece ekonominin krizi olmakla kalmaz, aynı zamanda sistemin güvencüsünün de değişmesine ya da dönüşmesine yol açar. 19. yüzyıl dünya ekonomisinin hâkim gücü sanayi devrimini gerçekleştiren İngiltere’dir. İngiltere’nin dünya iktisadi sistemindeki egemenliği 1929 krizine kadar devam eder. 1929 krizi sonrasında İngiltere, 1931’de altın standardını terk eder. Bunun anlamı İngiltere’nin artık dünya ekonomisinde hâkim güç olmadığıdır. İngiltere’nin yerini 1944’de Bretton Woods sistemi ile birlikte ABD alır. Ancak bu da çok uzun sürmez. ABD Dolarının yönlendirici para birimi olduğu Bretton Woods sisteminin çökmesi; ABD’nin dünya ekonomisi üzerindeki hegemonik konumunun sarsılmasını simgeler. (Fröbel, 1983: 13)

Krizin yol açtığı üçüncü sonuç ise; iktisatçılara analiz imkânı doğmasıdır. Normal dönemde derslerde okutulmayan ve hatta konuşulmayan konular, müfredata girer, seminerlerde krizler ve kriz teorileri tartışılır ve hatta kriz yazını ekonomi literatüründe bir anda hâkim olur. Basılan iktisadi kitaplar, ağırlıklı olarak krizlerin tarihini ve mevcut krizi konu alır ve krizden çıkış reçeteleri sunarlar. Bu bağlamda üniversitelerdeki iktisat dünyasının odağına bir anda kriz yerleşir.

Krizleri Üşür (2009: 36-37) ve (2008: 42)’den hareketle ikili bir yapıda ele almak mümkündür: “*Tarihsel yapısal krizler*” ile “*Yeniden yapılanma krizleri*”. Bu krizlerden birincisi üretim tarzında değişikliğe yol açar. Yani bir üretim tarzına son verirken yeni bir üretim tarzına geçilmesini olanaklı kılar. İkincisi ise mevcut üretim tarzını değiştirmeyen ama esaslı unsurlarında, üretim tekniğinde vb. değişikliklere yol açan krizlerdir. Bu şekilde bakıldığında sonuçları itibarıyla birincisine; *iyileştirici* kriz diğeri ise *doğurgan* kriz denebilir¹¹.

¹¹İyileştirici ve doğurgan gibi “şirin” bir terminolojinin; kriz gibi ciddi yıpratıcı ve yıkıcı etkileri olan sarsıntılarda kullanılması şaşırtıcı olabilir. Doğurganın ironik bir bağlamda kullanıldığının burada altını çizmek gerekir. Doğan şeyin “hayırlı” olup olmayacağı sorununun da gözden kaçırılmamak lazımdır. Bu anlamda bir olumlama söz konusu değildir. İyileştirici ise daha olumlu bir yaklaşım olarak kabul edilebilir. Ancak bu noktada tüm analojini kanserin iyileştirilmesine yönelik bir tedavi girişimi olarak kabul edilebilir. Bu bağlamda aslında tümör yok edilmemekte sadece ölüm geciktirilmektedir.

Bu krizlerin ve yapılarının anlaşılabilmesi için öncelikle üretim tarzına ilişkin küçük bir açıklama notu düşmek yararlı olabilir. Üretim tarzlarını birbirinden ayırmada kullanılabilecek üç ilke bulunur. Bunlardan birincisi üretimin niteliğine ilişkindir. Yani üretimin amacı kullanım değeri mi, yoksa mübadele değeri elde etmek için midir? “...*kapitalist dünya ekonomisinin belirleyici özelliği... satış sonucu azami kârı gerçekleştirmek amacıyla bir pazara yönelik üretimdir. Böylesi bir sistemde üretim, daha çok üretmek kârlı olduğu sürece genişletilir ve insanlar kâr yelpazelerini genişletecek yeni olanakları sürekli bulup çıkartırlar.*” (Wallerstein, 1983: 83) İkincisi ise, üreticinin üretimdeki sahipliğine yani doğrudan üreticinin emeğin üretim araçlarına ve dolayısıyla emeğinin ürününe sahibi olup olmamasına ilişkindir. Üçüncüsü ise, üreticinin elinden emeğin ürününün nasıl alındığına, iktisadi ya da iktisat-dışı zordan hangisinin kullanıldığına ilişkindir. Bu üç konu da esasında birbirleriyle oldukça yakından ilişkilidir. Ayrıca aralarında farklı kombinasyonlar da yapılabilir. Örneğin kölecî üretim tarzında piyasa için üretim söz konusudur. Doğrudan üretici üretim araçlarına dolayısıyla emeğin ürününe sahip değildir ve bunun onun elinden efendisi tarafından çekilip alınmasında iktisadi hiçbir gerekçe bulunamaz. Feodal üretim tarzında ise üretim araçlarına kısmen sahiplik vardır. Ancak doğrudan üreticiden iktisat dışı bir baskı ve zor ile ürün alınmaktadır. Kapitalist üretim tarzı; “genelleştirilmiş meta üretimi” olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda yukarıdaki üç özelliğe göre kapitalizmi değerlendirmek mümkündür. Kapitalist üretim, *geçimlik üretim* ya da *kullanım değeri* için üretim değil, *mübadele değeri* için yani *piyasada satılmak* için yapılan üretimdir. Piyasadaki faaliyetin temel amacı; kâr elde etmek, yani sermaye birikimini arttırmaktır. Amaç sermaye birikimini sonsuza kadar devam ettirmektir. Ayırt edici ikinci nokta ise *emek gücünün* kapitalizmde bir *meta* halini almış olmasıdır. Emek gücünün diğer metalar gibi piyasada alınıp satılabilmesi bir anlamda emeğin sömürülmesini gizler ve artığın doğrudan üreticinin elinden çekilip alınmasını meşrulaştırır. Üçüncü nokta ise artık değere kapitalistin el koyma biçimidir. Kapitalist artık değere, üretim araç ve gereçleri sahipliği nedeniyle el koyar. Buradaki el koyuş iktisat dışı *baskı* ve *zor* değil, iktisat içi bir *zordur*. Üretim araç ve gereçlerinden yoksun bırakılmış ve yaşamını devam ettirebilme şansına sadece emek gücünü satarak sahip olabilecek bir sınıfın yaratılmış olması emeğin yarattığı değer ile emeğe ödenen değer arasında bir farkın oluşmasına neden olur. Artığın doğrudan üreticiden çekilip alınmasına ve kapitaliste verilmesine, kapitalist üretim tarzında piyasa aracılık eder.

Krizler açısından bakıldığında üretim tarzının yukarıda belirtilen esaslı unsurlarında değişikliğe yol açan krizlere yeniden yapılanma krizleri denilebilir. 1720’lerdeki South Sea ve Mississippi Balonları, 1873 krizleri, 1929 Büyük Bunalım, 1974 petrol krizleri, 2000’lerdeki Asya krizleri ve 2007 sonrası Amerika konut krizi temel olarak *iyileştirici* krizlerdir. Bu üç unsorda değişiklik yapabilen krizler Üşür’ün tabiriyle “yapısal krizler”dir. Feodalizmin krizi, 1917 Çarlık Rusya’sında yaşanan krizler “yapısal krizler” yani *doğurgan* krizlerdir. Çünkü kapitalist bir üretim tarzından, sosyalist bir üretim tarzına geçilir. Tarihe bakıldığında yaşanan krizlerin büyük ölçüde *iyileştirici* krizler olduğu görülebilir. Bu çalışmada söz konusu krizlerden ilkinin incelenerek, tarihte krizlerin birbirine temel olarak ne kadar benzediğini ortaya konulacak ve bu bağlamda krizlerin sisteme dışsal değil tersine içsel olduğu görüşü savunulacaktır.

II. İLK KÜRESEL KRİZ: SOUTH SEA BALONU

1711 yılında kurulan South Sea Şirketi’nin kuruluş amacı; İngiltere’nin Güney Amerika ile ticaretini daha kârlı bir şekilde devam ettirmektir. Her ne kadar şirket 1711 yılında kurulmuş olsa da, söz konusu ticarete ancak 1717 yılında başlar. Fakat bu ticaret, başlangıcında çok da uzun erimli olmaz, İngiltere ile İspanya arasındaki 1718’de yaşanan sorunlar nedeniyle şirket, faaliyetlerine ara vermek zorunda kalır. İki ülke arasındaki ilişkiler düzelince şirket, faaliyetlerine tekrar devam eder. 1720 yılında South Sea Şirketi’nin varlıkları; Güney Amerika ile İngiltere arasındaki ticaretteki tekel hakları ve İngiltere kamu borçlarına ait tahvillerden oluşmaktadır. Bu tekel hakkı ile şirket Güney Amerika’ya köle satma işini üstlenir. Ancak İspanyollar bu ticarete ciddi tehditler koyarlar. Yıllık satılacak köle miktarından ve gemilerin kapasitesine kadar pek konu önceden belirlenir. “*Köleler[in]...9\10’u (10 pound her biri) 16 yaşından büyük olmalı ve kalanı ise (8 pound her biri) 10 yaşından büyük olmalı. 2/3’ü ise erkek olmalı. Köle başına alım ve satım fiyatları arasında 150-200 cent vardı... bu yetersizdi...*” (Carswell, 1993: 55). Buradan hareketle iktisadi açıdan bu ticaretin

kârlı olmadığı söylenebilir. Şirket köle ticaretine devam etse de onun kârlı olduğu hiçbir zaman kanıtlanamaz. (Carswell, 1993: 55). O zaman, şirketin varlık sebebi ve kârının kaynağı nedir sorusu önem kazanır. Bu konuya ilişkin verilebilecek tek bir yanıt olduğunu görmek mümkündür. Özellikle şirketin tarihçesine ve ortaklarına bakıldığında bu cevaba rahatlıkla ulaşılabilir.¹²

Şirket temel olarak Bank of England'a rakip olarak ortaya çıkar. Özellikle devletin borç takası¹³ açık arttırmalarında, Bank of England ile South Sea karşı karşıya gelir ve bu tekliflerde South Sea hep bir adım öndedir. Dolayısıyla South Sea temel olarak devletin borçlarını toplamaktadır. Bastığı hisse senetleri ve elde ettiği gelirleriyle, bu borçları üzerine alarak kâr elde etmektedir. Şirket yekûn olarak bakıldığında “*paraya çevrilemez borçların %80’ini ve paraya çevrilebilir olanların %85’ini*” ele geçiriyor. (Garber, 2000: 118). Şirketin, Bank of England’ın bir adım önünde gitmesini sağlayan faktör; politik gücü sürekli elinde tutmak için uyguladığı kurnazca manevralardan oluşur. Şirket Tory’lerin iktidarında Tory yöneticilerle, Whig’lerin iktidarında ise Whig yöneticilerle irtibat kurar. Parlamantonun önde gelen yöneticilerine “*rüşvet*” verdiğini Garber (2000: 111)’den öğrenmek mümkündür. Bu rüşvetler aslında şirketin hisse senetlerinin verilmesi şeklinde gerçekleşmektedir. South Sea yasa tasarısı parlamentoda oylanmasının arifesinde; “*Knight’in yeşil defterine*” 12 adet parlamento üyesinin adı kaydedildi. (Carswell, 1993: 100). Söz konusu yeşil defter hisse senetlerinin verildiği kişileri içerir. Bu senetler doğrudan verilmezler; ancak verilmiş gibi yapılırlar. Kişiler hisse senedinin sahibi olmazlar ama geri iade ettiklerinde hisse senetlerinin piyasa fiyatlarının yükselmesi oranında kazançlı çıkarlar. Knight’in defterinde kayıtlı olan söz konusu “bağış”lar öyle gizli de gizliye de yapılmaz; bu senetlere kamudan insanların sahip olması bir anlamda reklam işlevi de görür. Kısacası şirket, borçtan daha fazla hisse çıkarmaktadır. Bir anlamda “ayının derisini ayıyı vurmadan sat”ar. Yeni hisse senedinin fiyatı ne kadar yükselirse, bir sonraki çıkardıklarını bir an önce satarak, sermaye kazançları sağlamaları kolaylaşır. Böylece “Zincirleme mektup” ya da Türkçedeki yerleşik tabirle “saadet zinciri” oluşur. Bu sistemin devamlılığı ise, hisse senetleri fiyatlarının sürekli yükselmesine dayalıdır. Dolayısıyla herhangi bir nedenle hisse senedi fiyatlarının yükselmesi durursa ve daha kötüsü hisse senetleri fiyatları düşerse, krizin ayak sesleri duyulmaya başlar.

Law 1717’de Fransa’da Banque Generale’yi kurar. South Sea Şirketi benzeri bir şirket/bankadır. Şirketin hisse senetleri çok değer kazanır. South Sea Şirketi’nin hisse senetlerinin de Law’ın hisse senetleri gibi değer kazanacağı düşünülerek sürekli satın alınır ve gerçekten de senetler değer kazanır. Özellikle parlamento üyelerinin bile bu hisse senetlerine sahip olması şirketin kârlılığının artacağı ve hisse senetlerinin sürekli değerleneceği görüşünü besler. Bunun yanı sıra şirket yöneticilerden Knight ise şirketin hisse senetlerinin değer kazanacağı yönünde bir dedikoduyu sürekli piyasaya satması ile beklentiler doğrudan manipüle edilir. Bu dedikoduda büyüterek şirketin hisse senetlerinin değerlenmesini sağlar. İspanya kralının İngiltere ile İngiltere’nin arzu ettiği şartlarda barış imzalaması, şirketin hisse senetlerinin değerinin daha da artmasını sağlar. Balon bu şekilde hızla şişmeye başlar ya da Kindleberger (1996: 80)’ in tabiriyle “*güney denizi balonuna yol aç[ar]*”.

Tarihsel olarak bu dönemi; büyük bir servet birikiminin gerçekleştiği ve bu servetin, toprak haricinde, daha kolay devredilebilir ve vergiden muaf yatırım aracı ya da araçları aradığı bir zaman dilimi olarak resmetmek mümkündür. Dönemi bir de Carswell’in sözlerinden takip etmek hoş olur:

“Savaş, veba, yangın gibi olaylar dizisi ve hepsinden kötüsü 1672’de Stuart hükümetinin borçlarını ödememesi bile restorasyondan sonraki 30 yılda ulusun refahının artmasını ve çok büyük servetler edinilmesini engelleyemedi. Bu dönemde ulusal zenginlik ¼’ü kadar arttı ve tasarruflar iki katına çıktı...iyi bir hisse senedi ya da tahvil, toprak için mükemmel bir ikame olarak ve bir bakıma bir kimse ya da ailesinin geleceğini güvenceye almanın daha iyi bir yolu olarak görülmeye başlandı...bu yeni mülkiyet şekli...vergilendirilmiyordu...çiftçilik gerektirmiyordu...kolaylıkla satılabiliyordu.” (Carswell, 1993: 7-8).

¹² Carswell (1993) Sword Blade şirketi ile South Sea Şirketi arasındaki organik bağları ortaya koyan ve şirketin tarihsel gelişimini ve krizi ayrıntıları ile ortaya koyan önemli bir çalışmadır.

¹³ Aslında bu konuya tek yanlı olarak da bakmamak gerekir. Her ne kadar şirket yönetimi devletin borçlarını ele geçirmek arzusunda olsa da devletin de borçlarını hisse senetleri ile takas etme sevdasında olduğunu söylemek mümkündür. Britanya’lı bakanlar...Law’ın Fransa’daki borç yönetimini İngiltere’ye kopyalamak için South Sea şirketini bir araç olarak kullanarak, devlet borçlarını, hisse senetlerine dönüştürdüler. Bu ise 1720’deki South Sea balonuna yol açtı. (Murphy, 2006: 13)

Dolayısıyla gerek birikmiş tasarrufların akabileceği en uygun yatırım aracı olması, gerekse parlamento üyelerinin de sahip olması nedeniyle güvenilir olduğu düşünülen ve Fransa’da Law’ın deneyimlerinden dolayı büyük getirisi olduğu kabul edilen hisse senetlerine yönelik talep, her geçen gün artarak devam eder. Bu artışlar açık olarak hisse senetleri fiyatlarını da yükseltir. Parlamento üyeleri aldıkları rüşvetlerden dolayı mutludurlar, devlet ise borcunu hem daha düşük faiz hem de daha uzun vadeye yayabildiği için mesuttur, şirketin sahipleri artan kârları nedeniyle zevkten dört köşedirler, yatırımcılar ise hisse senedi fiyatlarının yükselmesi ile elde ettikleri kârlar nedeniyle umutludurlar. Adeta herkes için iyi olan bir saadet zinciri oluşur. Tabii zincire son eklenen halkaların en az kazandıkları, ama son tahlilde herkesin kazançlı olduğu bir süreç yaşanmaktadır. Bunun sonsuza kadar sürmesi arzu edilir ama mümkün değildir. Çünkü kâr realizasyonu bir noktada insanların zincirden çıkmalarını gerektirecektir. Hisse senetleri fiyatlarındaki küçük bir yükseliş ile insanlar şirketin hisse senetlerine hücum edebildikleri ve böylece fiyatlar yukarı çıkarabildiği için, kâr realizasyonunun bunun tersini gerçekleştirmesi de mümkündür. Bu senaryonun neredeyse aynısı, South Sea Şirketi’nin tarihinde de görülür. Süreç başlangıçta herkes için iyidir. En mutlu olanlar da çok ciddi kârlar elde eden şirketin sahipleridir. Bu kârlar doğal olarak rakipler için üstü kapalı davetiyelerdir. South Sea Şirketi’ne pıtrak misali rakipler türemesi ile şirketin kârlılığı azalmaya başlar.¹⁴ Yukarıda altı çizildiği üzere şirketin parlamento ile ciddi bağları vardır ve bu sayede şirket “Balon Yasası”nın (bubble act) çıkartılmasını sağlar. Bu yasa ile South Sea Şirketi izinsiz türeyen rakiplerini yok eder ancak bu durum piyasada bir likidite sıkışıklığına yol açar, aynı dönemde Law’ın şirketinin de Fransa’da batması bu sıkışıklığı tetikler. Sonuç; South Sea Şirketi’nin hisse senedi fiyatlarının düşmesi şeklinde cereyan eder. Hisse senetlerinin fiyatlarının düşmesi, balonun patlaması anlamına gelir. Şirket açısından bunun en önemli yansımalarından biri; parlamento üyelerine rüşvet olarak verilen hisse senetlerinin değerinin düşmesidir. Dolayısıyla şirketten aldıkları “nema”ları azalan parlamento üyeleri de şirketin arkasında durmaktan vazgeçer. Hükümetin bu süreçte South Sea Şirketi’nin karşısına geçmesi ve elde ettiği devlet borçlarının önemli bir kısmını Bank of England’a devretmesi istenir. Kriz sonrasında geleneksel olarak karşılaşılan tedbirlerden birisini burada görülür. Devletin görünen eli devreye girer. Ama krizden sonraki bu müdahale daha sonraki yüzyıllarda görülecek kriz sonrası devlet müdahalelerden birazcık daha farklıdır. Örneğin dot.com internet çılgınlığında Hükümet, şirketin yarattığı zararın bir kısmını üstlenmek zorunda hisseder. 1990 internet ticareti histerisi...balon patladığında...düşük faiz oranları...borsanın güven vermemesi...gayrimenkul piyasası öne çıktı. Gayrimenkul fiyatları fırladı...sigorta piyasası hareketli[endi]. Satılan sigorta senetlerinin miktarı yatırımların nominal değerlerinden bile kat kat fazlaydı...müzik sustuğunda...sigortacıların karşılayabileceğinin çok üzerinde sigorta satılmıştı...Bu defa hükümet düzenbazları ve beceriksizleri kurtarmak için 700 milyar dolarlık bir batık borç sağlama yoluna gitti (Perelman, 2008: 29).

Perelman’ın dot.com krizine ilişkin yukarıdaki saptamaları aslında South Sea krizi ile benzer bir yapı gösterir. Perelman satılan sigorta senetlerinin miktarının, yatırımların nominal değerinden kat kat fazla olduğunu belirtir. Basılan South Sea Şirketi hisse senetlerinin değeri de şirketin değerinin üzerindedir. Ancak iki kriz arasındaki en büyük fark dot.com’da hükümetin şirketi kurtarmak yolunda attığı adımdır. South Sea krizinde hükümet bir sorumluluk hissetmez ve daha da önemlisi krizde parlamento üyeleri de şirket hisse senetlerine sahip olduğundan kayıplar yaşarlar. Bu nedenle de şirketi kurtarmaktan ziyade intikam almaya meylederek Bank of England’ı desteklerler.

Krizin sonuçları ve çıkış reçeteleri çok önemli olmakla birlikte bu çalışma krizin ortaya çıkması, dolayısıyla da balonun şişmesi konusuyla ilgilidir. Balonun şişmesine ilişkin sürü psikolojisi, bulaşıcı hastalık gibi analogiler oluşturulabilir. Newton’a hisse senetleri konusundaki beklentisi sorulmuş ve gökteki yapıların hesap edebildiğini ama insanların çılgınlığını hesap edemediği şeklinde bir cevap alınmış (Carswell, 1993: 108). Bu zincire girenlerden birisinin de Newton olduğunu unutmamak gerekir. Onun söz konusu krizde “büyük bir servet kaybettiği”ni

¹⁴ 1990’lı yıllarda ABD’de yaşanan dot.com isimli kriz ile South Sea Balonu’nu benzer özellikler taşır. “...1990’ların sonlarında, ekonomi internet sayesinde genişlemiş, yatırımcıların bu yeni teknolojiye para kazanmasıyla yüksek teknoloji patlaması yaşanmıştı. Bu nedenle aynı işi yapmak isteyen çok sayıda yeni şirket kurulmuştu. Bunların çoğunun ne bir iş planı ne de para kazanma şansı vardı. Ancak yatırımcıların/spekülatörlerin hayvani güdülerini, hırs ve sürü psikolojisi nedeniyle bu şirketlerin hisse senedi fiyatları gerçekçi olmayan seviyelere yükseldi” (Tabb, 2008: 8).

Murphy, (2009: 139)’den öğreniyoruz. Bu sonuç çılgınlık mı yoksa iktisattaki “rasyonel birey”in salt kazanç arzusu mu? Newton krizi doğrudan yaşadığı için insanların çılgınlığına vurgu yapar. Buradaki temel faktör insanların sürü şeklinde hareket etmesinden çok, gerçekten büyük kâr olanaklarının var olduğuna bireylerin ikna edilmiş olması olabilir. İkna konusunda çok çeşitli etkenler rol alabilir. Parlamento üyelerinin o alana yatırım yapmaları, vergi muafiyetleri, başka ülkelerde ya da geçmişte yaşanan tecrübeler, şirket sahipleri ya da ortaklarının piyasaya yaydıkları bilgiler, basın vb. bu etkenler o kadar kuvvetli olabilir ki riskten kaçınanlar bile balonun şişme sürecinde risk alabilirler.

South Sea Şirketi örneği bu söylenenlerin neredeyse hepsini içermektedir. Sistemin işleyişinde yapay cennetler görülmesi ya da böyle serap vahaları ortaya çıkması sıklıkla yaşanan bir durumdur. Sistem sermaye birikimi ve bu birikimin kârlı alanlara yatırılması üzerine dayalıdır. Ancak bu yatırım alanlarının seçiminde güvenilirlik ve kâr temel alınır. Normalde güvenilirlik ne kadar azsa kâr fırsatı o kadar büyüktür. Dolayısıyla güvenilirlik ve kâr fırsatı arasındaki çelişik durumda, optimizasyon sorunu ortaya çıkar. Kriz öncesi örnekler ise yukarıda bahsedilen normal duruma uymaz. Yatırımcıların karşısına hem yüksek kâr hem de güvenilir seçenekler konulur. Kâr gerçekten başlangıçta çok yüksek olabilir ama güvenilirlik yapay olarak oluşturulur. Mississippi şirketi, South Sea Şirketi, Hollanda laleleri, dot.com ya da Amerika’daki konut sektörü gibi krizlerde benzer dinamiklerin rol oynadığı görülebilir. Son tahlilde bu tip spekülasyon yatırım alanlarının genişleme dinamikleri ekonominin genişleme dinamikleri ile kısıtlıdır. Sermaye birikimi ve kâra dayalı bir büyüme sonsuz/sınırsız değildir. Kârı sürekli ve kesintisiz arttırmak ve sermaye birikimini sonsuza kadar sürdürmek mümkün gözükmemektedir. Çünkü sürecin işleyişi emeğin sömürülmesine dayalıdır. Emeğin sömürülmesini önündeki engeller, kapitalist üretim tarzının sınırlarını oluşturmakta ve sistemin krizlere girmesinin altında yatan temel etken olmaktadır. Kapitalist ekonomiler sonu gelmez bir kâr güdüsüne ve sermaye birikimine yaslantırlar. Bu yüzden anlamlı ölçüde yüksek büyüme oranlarıyla birlikte genişleyemedikleri zaman sorunlar ortaya çıkar (Magdoff, 2008: 139).

South Sea balonu örneği kapitalist sistemin işleyişindeki sorunları ve kapitalizmin krizlerindeki ortak temelleri ortaya koyması ile önemlidir. Sistemin devamlılığı sermaye birikimine, sermaye birikim sürecinin devamlılığı ise artan karlılığa dayalıdır. Kar oranlarının azalması ise sistemin büyüme dinamiklerini durdurmakta ve krize yol açmaktadır.

SONUÇ

“Mantık öğrencileri A’nın B’nin ayaklarına, B’nin C’ninkilere, C’nin D’ninkilere vs. atarak, en son Y’nin, Z’nin yüzüne atmasıyla patlayan maytap tartışmasını hatırlayacaklardır. Suçlu kimdir? Uzak fail olan A mı? Yoksa yakın fail olan y mi? Bu krizin uzak faili spekülasyon ve kredi genişlemesidir; yakın faili ise sisteme güveni sarsan, insanlara iflasın tehlikelerini düşündüren ve onları mal, hisse senedi, gayrimenkul, kambiyo senedi, borç senedi ve dövizden, - veya başka herhangi bir şeyden – paraya yönlendiren olaylardır” (Kindleberger, 2007: 144).

Kindleberger güzel bir örnek ile meseleyi özetlemektedir. Bu çalışmada esas failin aslında sistemin bizzat kendisi olduğu iddia edilmektedir.

Sistemin işleyişi temel olarak sermaye birikimi ve kâra dayalıdır. Kârın kaynağı ise artık-değer yani emeğin sömürülmesi ile ilişkilidir. Sistemin işlemesi, sürekli kâr elde etmeye dayalıdır ancak bu kâr sermaye birikimi, yeni yatırımlar ve yeniden kâr şeklinde genişleyen bir üretim süreci gerektirir. Bu süreçte emek ne kadar sömürülürse, kâr o kadar fazla olabilir. Ancak emeğin sömürülmesinin önünde engeller vardır. Bu engellerden en önemlisi işgününün “azami sınır”ına ilişkindir. Bu azami sınır, iki şeyle koşullanmıştır. Birincisi, emek-gücünün fiziksel sınırlarıyla. Doğal bir günün 24 saatinde, bir kimse, yaşamsal gücünün ancak belirli bir miktarını harcayabilir... Günün bir kısmında bu gücün dinlenmesi, uyuması; diğer kısmında, beslenme, yıkanma ve giyinme diğer fizik gereksinimlerini karşılaması gerekir. Bu salt fizik sınırlamalardan başka, işgünün uzatılması, moral sınırlamalar ile karşılaşır (Marx, 1997: 229). İşgünü; gerekli emek zamanından ve fazladan emek zamanında oluşmaktadır. Krizler ise yarattıkları işsiz ordu ile oransal olarak fazla nüfusa katkıda bulunur. Dolayısıyla emeğin daha kolay sömürülmesi için şartları hazırlar. Oransal olarak fazla nüfus adeta Demokles’in kılıcı gibi işçilerin üzerinde asılıdır.

Kapitalist üretim tarzında, emeğin üretim araçları ile bağı dolaylı bir bağıdır. Emekçi üretim araçlarına sahip değildir. Bu bağlamda yaşayabilmesi için emeğini satmak yani çalışmak zorundadır. İşsiz kalmak, çalışmamak ise emeğin yaşama şansının kalmamasıdır. Bu anlamda işsizlik ve dolayısıyla aç kalma korkusu kriz dönemlerinde artmakta ve böylece çalışanlar, normal çalışma sürelerinden daha fazla çalıştırılabilmekte ya da öncekinden daha az ücrete razı olabilmektedir. Kısacası gerekli emek zaman aynı kalsa bile fazladan emek zaman yani *artık emek* artar. Bu ise artık değer ve kârın kaynağıdır.

Sermaye birikimi ise temel olarak artık değer birikmesidir. Artık değer ne kadar büyük olursa, sermaye birikimi de o kadar fazla olabilir. Bu bağlamda

“’artık emek’in büyüklüğü sermaye birikiminin önemli bir belirleyicisidir. Biriken sermaye ise yeni iş alanları, yatırım alanları arar. Sermaye yeterince biriktiğinde ise kârlı olan yatırım alanlarına yönelir. Kapitalist üretim tarzında sermaye yeterince biriktiğinde böyle kârlı yatırım alanları bulabilir ve balon şişmeye başlar. Kapitalizmin tarihi bu tip krizlerin benzer dinamikler ve saiklerle yaşandığının hikâyesini içinde barındırır. Ancak dünya geçmişten pek ders almış gibi görünmüyor. Gelecekte de almayabilir” (Kindleberger, 2007: 33).

KAYNAKÇA

- Altwater, E. (1983). Dünya Piyasasında Bunalım Eğilimleri Üzerine Düşünceler. *Dünya Ekonomisi, Bunalım ve Siyasi Yapılar*. İstanbul: Belge Yayınları, 168-202.
- Amin, S. (2008). Piyasa Ekonomisi” mi Oligopol Finans Kapitalizmi mi?. *Neoliberalizm ve Kriz*, (Der. H. Tanıttıran). Çeviren: B. Baysal vd. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 123-136.
- Boratav, K. (2009). Bir Çevrimin Yükseliş Aşamasında Türkiye Ekonomisi. *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm* (Der. N. Mütevellioğlu, S. Sönmez). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1-24.
- Boratav, K. (2009). Kapitalizmin Krizi ve Türkiye. *Küresel Ekonomik Kriz Söyleşileri*, Ankara: Kardelen Ofset Yayınları, 9-28.
- Carswell, J. (1993). *The South Sea Bubble*. New Hampshire: Alan Sutton Publishing.
- Clarke, S. (2009). *Marx’ın Kriz Teorisi*. Çeviren: C. Atay. İstanbul: Otonom Yayınları.
- Dickens, E. & O’Hara P. A. (2001). Financial Crises. *Encyclopedia of Political Economy Vol 1*, New York: Routledge, 347-349.
- Foster, J. B. (2008). Durgunluk, Kriz ve Emek. *Neoliberalizm ve Kriz*, (Der. H. Tanıttıran). Çeviren: B. Baysal vd. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 49-63.
- Frank, A. G. (1983). Dünya Sistemi Bunalımında. *Dünya Ekonomisi, Bunalım ve Siyasi Yapılar*. İstanbul: Belge Yayınları, 131-152.
- Frobel, F.(1983). Dünya Ekonomisinin Günümüzdeki Gelişmesi Üzerine. *Dünya Ekonomisi, Bunalım ve Siyasi Yapılar*. İstanbul: Belge Yayınları, 11-69.
- Garber, P. M. (2000). *Famous First Bubbles*, London: MIT Press.
- Hobsbawm, E. (2009). Tarihi Perspektif içinde Kapitalizmin Bunalımı. *Dünya Kapitalizminin Krizi*, (der. N. Satlıgan, S. Savran). İstanbul: Belge Yayınları, 71-89.
- Itoh M.(1983). Dünya Kapitalizminin Enflasyonel Bunalımı. *Dünya Ekonomisi, Bunalım ve Siyasi Yapılar*. İstanbul: Belge Yayınları, 152-167.
- Kindleberger, C. P. (1996). *World Economic Primacy: 1500 to 1990*. Oxford: Oxford University Press.
- Kindleberger, C. P. (2007). *Cinnet, Panik, Çöküş Mali Krizler Tarihi*. Çeviren H. Tunalı. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- La Brotz, D. (2008). Finansal Krize Soldan Bakmak. *Neoliberalizm ve Kriz*, (Der. H. Tanıttıran). Çeviren B. Baysal vd. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 39-47.
- Li, M. (2008). Bir Geçiş Evresi: ABD, Çin, Rezerv Tavanı ve Neoliberalizmin Çöküşü. *Neoliberalizm ve Kriz*, (Der. H. Tanıttıran). Çeviren: B. Baysal vd. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 103-121.
- Magdoff, F. (2008). Borç ve Spekülasyon Patlaması. *Neoliberalizm ve Kriz*, (Der. H. Tanıttıran). Çeviren: B. Baysal vd. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 137-165.
- Mandel, E. (2009). Kapitalizmin Tarihinde Uzun Dalgalar. *Dünya Kapitalizminin Krizi*, (der. N. Satlıgan, S. Savran). İstanbul: Belge Yayınları, 90-125.
- Marx, K. (1997). *Kapital Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili Birinci Cilt* (1867a). Çeviren: Alaattin Bilgi. Ankara: Sol Yayınları.
- Murphy, A. E. (2006). John Law and the Scottish Enlightenment, (eds. Alexander Dow and Sheila Dow). *A History of Scottish Economic Thought*. New York: Routledge, 9-26.
- Murphy, A. E. (2009). *The Genesis of Macroeconomics*, Oxford: Oxford University Press.
- Perelman, M. (2008). Kriz Hakkında Nasıl Düşünülmeli. *Neoliberalizm ve Kriz*, (Der. H. Tanıttıran). Çeviren B. Baysal vd. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 25-38.
- Savran, S. (2009). Önsöz. *Dünya Kapitalizminin Krizi*, (der. N. Satlıgan, S. Savran). İstanbul: Belge Yayınları, 19-65.
- Shaikh, A. (2009). Bunalım Kuramlarının Tarihine Giriş. *Dünya Kapitalizminin Krizi*, (der. N. Satlıgan, S. Savran). İstanbul: Belge Yayınları, 126-171.
- Sweezy, P. (1983). ABD’de Ekonomik Kriz. *Dünya Ekonomisinde Bunalım*. Çeviren: Dündar Sağlam & K. Çakman. İstanbul: Acar Matbaacılık, 3-12.
- Tabb, W. K. (2008). ABD Kapitalizminin Finansal Krizi. *Neoliberalizm ve Kriz*, (Der. H. Tanıttıran). Çeviren B. Baysal vd. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 7-24.
- Tabb, W. K. (2008b). Depresyon, Depresyon, Borç ve Balon. *Neoliberalizm ve Kriz*, (Der. H. Tanıttıran). Çeviren: B. Baysal vd. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 241-255.
- Ticktin, H. (2002). Thesis on the Present Crisis. *Critique*. 30, 123-146
- Ülgener, S.(2006). *Tarihte Darlık Buhranları*. İstanbul: Derin Yayınevi.
- Üşür, İ. (2009). Kapitalizm ve Tarihsel Krizler. *Küresel Ekonomik Kriz Söyleşileri*. Ankara: TMMOB Makine Mühendisleri Odası, 32-49.
- Üşür, İ.(2008). Kriz Bir “kavram”a Açıklama Notu. *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*. XXIII, 38-45
- Wallerstein, I. (1983). Kapitalist Dünya Ekonominin Yükselişi ve Geleceği: Karşılaştırmalı Analiz için Temel Kavramlar. *Dünya Ekonomisi, Bunalım ve Siyasi Yapılar*. İstanbul: Belge Yayınları, 71-113.
- Zarakolu, R. (1983). Giriş. *Dünya Ekonomisi, Bunalım ve Siyasi Yapılar*. İstanbul: Belge Yayınları, 5-8.
- <http://www.spiegel.de/international/business/global-credit-crunch-deutsche-bank-head-calls-for-government-help-a-542140.html>